

Piotr Pawliszak
Uniwersytet Gdański
Dorota Rancew-Sikora
Uniwersytet Gdański

WPROWADZENIE DO SOCJOLOGICZNEJ ANALIZY DYSKURSU (SAD)

Teksty zebrane w niniejszym tomie reprezentują socjologicznie zorientowaną analizę dyskursu (w skrócie SAD) (ang. *Sociological Discourse Analysis SDA*). Jest to zapis aktualnego etapu pracy środowiska socjologicznego w związku z badaniami nad dyskursem. Praca ta została zapoczątkowana w Polsce w latach 1980–1990 przez zespół Marka Czyżewskiego w Łodzi (Czyżewski, Dunin i Piotrowski red. 1991; Czyżewski, Piotrowski i Kowalski red. 1997) i kontynuowana jest przez takich badaczy jak, między innymi: Cezary Trutkowski (2000), Lech M. Nijakowski (2006a, 2006b), Anna Horolets (2006a, 2006b red., 2008 red.), Tomasz Zarycki (2008, 2009), Dorota Rancew-Sikora (2007, 2009), Barbara Jabłońska (2009) i inni. W roku 2004 numer tematyczny „Kultury i Społeczeństwa” poświęcony został analizie dyskursu w socjologii. Niedawno przetłumaczona została ważna książka pod redakcją Ruth Wodak i Michała Krzyżanowskiego na ten temat (2011). W kontekście rosnącego szybko zbioru publikacji należałoby zatem odpowiedzieć na pytanie, jaki jest charakter nowego tomu „Studiów Socjologicznych” poświęconego analizie dyskursu? Co łączy zebrane tutaj teksty? Na ile stanowią one nowy krok w drodze do wypracowania socjologicznego warsztatu badawczego i świadomości teoretycznej SAD?

Analiza dyskursu (AD) ukazana w prezentowanym numerze tematycznym wydaje się nie mniej zróżnicowana niż w okresie swego krystalizowania się, lecz bardziej świadoma charakteru wewnętrznych różnic, zwłaszcza w tym zakresie, który odślania teoretyczne założenia leżące u podstaw analizy dyskursu. Zadaniem niniejszego wprowadzenia jest zarysowanie mapy orientacyjnej, która pozwoli Czytelnikom na umieszczenie każdego z tekstów na odpowiednim miejscu wśród możliwości SAD, a jednocześnie pozwoli nakładać na tę mapę nowe teksty, które z pewnością będą się w literaturze socjologicznej ukazywały.

Najprostszym sposobem rysowania orientacyjnej mapy analizy dyskursu jest podział obszaru jej zainteresowań na różne pola tematyczne. Jest to o tyle uzasadnione, że w ramach praktyki badawczej dla różnych tematów konstruowane są odrębne „przedmioty badawcze”, a dla nich wypracowywane są nieco inne zasady i kategorie analityczne (Bourdieu i Wacquant 2001; Duszak i Fairclough red. 2008: 13–14). Takimi swoistymi nurtami tematycznymi w obrębie SAD są np. prace poświęcone uprawianiu polityki i dziennikarstwa, pamięci społecznej, tożsamości etnicznej, mowie nienawiści, tożsamości peryferyjnej, krytyce feministycznej, uprzedzeniom

i rasizmowi. Socjologicznie zorientowana analiza dyskursu nie zmierza do wypracowania jednej metody analitycznej dla wszystkich tych tematów, ale bazując na lingwistycznych badaniach tekstualnych w miarę swoich możliwości poszerza zainteresowanie sferą języka o jego relacje z kontekstem sytuacji społecznych i szerszych układów społeczno-kulturowych.

Wylanianie się wspólnej tożsamości SAD

Dużo bardziej problematyczne jest odszukanie wspólnej tożsamości SAD, zarówno przez analizę stanu istniejącego, jak i jako zadanie do wykonania przez badaczy. Autorzy poniższych prac odnoszą się do teoretycznego ugruntowania SAD, aby określić, jak można empirycznie zbadać związek dyskursu z procesami podtrzymującymi lub przekształcającymi porządek społeczny. We wspólnym punkcie wyjścia zakładają, że dyskurs jest zarazem strukturą ograniczającą, jak i zasobem służącym jednostkom i zbiorowościom do wytwarzania rzeczywistości społecznej. Proces ten odbywa się przez kształtowanie wiedzy, relacji i tożsamości aktorów w różnorodnych specyficznych kontekstach.

Przypomnijmy, że analizę dyskursu najogólniej należy rozumieć jako zróżnicowany wewnętrznie zespół projektów badawczych i teoretycznych służących do analizy społeczeństwa, które nie odwołują się do behawioralnych zmiennych czy zewnętrznych oznak różnic pozycji społecznych, lecz zmierzają do rozumienia świata społecznego „od wewnątrz”, poprzez badanie sensów i form wypowiedzi tekstowych (Chiouliaraki 2008: 1). Trzeba pamiętać, że „tekst” ujmowany jest tu szeroko jako każdy obiekt lub czynność, które są obdarzone społecznym znaczeniem. Mogą to więc być słowa umieszczone w strukturach ponadzdaniowych, wyodrębnione ciągi wypowiedzi słownych, obrazy i społeczne działania (Duszak 1998; Wodak 2011). „Tekst” może być złożony z wielu różnorodnych praktyk i zjawisk, tworzony w procesie społecznym przy współdziałaniu różnych środków przekazu i wielu aktorów. Do prowadzenia analiz wykorzystuje się więc wybrane z publicznego obiegu wypowiedzi jako oznaki rozproszonego lub ukrytego znaczenia. Warunkiem wstępnym wykonania analizy dyskursu jest ukazanie, jak te wypowiedzi są zakorzenione w kontekście sytuacji społecznej, w której zostały wytworzone i przekazane odbiorcom.

Socjologiczna wersja jest na tle całej analizy dyskursu nieostro wyodrębniającym się i nieco bardziej spójnym, choć niepozbawionym wewnętrznych rozłamów programem teoretycznym i badawczym. Obecny etap socjologicznej pracy nad analizą dyskursu kontrastuje z wcześniejszą fazą fascynacji tekstem, charakterystyczną dla zwrotu lingwistycznego w naukach społecznych, w ramach której powstawały często interesujące, lecz też nie do końca przemyślane eklektyczne interpretacje. Szczególnie płodne w tym zakresie były rozmaite postmodernistyczne wersje konstruktywizmu powstające w ramach studiów kulturowych, które stanęły w opozycji wobec klasycznych badań socjologicznych i podważyły sens budowania teorii. Ten etap fascynacji mamy za sobą. Pozostały po nim niespełnione obietnice i niesłusznie odrzucone podstawy teoretyczno-metodologiczne. Obecnie, obok wersji radykalnych,

krytycznych wobec klasycznych teorii socjologicznych, odnajdziemy w AD także takie, które czerpią z teorii dawniej odrzucanych (np. teorii funkcjonalistycznych), lub te, które w mniej radykalny sposób selektywnie wykorzystują pomysły socjologów krytycznych. Wzrost świadomości teoretycznej przedstawicieli SAD, jak zobaczymy poniżej, polega na silniejszym i bardziej zniuansowanym oparciu własnych badań na wybranych kategoriach teorii socjologicznych oraz na wykorzystywaniu zapożyczeń pojęciowych i proceduralnych z socjologii jako ważnego źródła dla swego rozwoju (Chiapello i Fairclough 2008: 374; Ruiz 2009).

Badacze dyskursu pokazują, jak jest on z jednej strony tworzony i warunkowany przez relacje społeczne, ale też jak wnika w różne sfery życia społecznego, spajając je w jeden wspólny świat komunikacji; świat z jednej strony głęboko przeniknięty przez stosunki władzy i szarpany konfliktami, ale też będący obszarem wspólnego rozpoznawania i definiowania problemów oraz wprowadzania społecznych zmian. W każdym z tych wymiarów dokonywana jest interpretacja tekstów w odwołaniu do teorii socjologicznych (Ruiz 2009). W ten sposób analiza dyskursu dzieli z socjologią wspólne zasoby interpretacyjne. Proces translacji koncepcji socjologicznych do analizy dyskursu zachodzi w kierunku przesuwania się AD ku głównemu nurtowi socjologii lub przejmowania tylko niektórych inspiracji i pozostawiania w dystansie wobec standardów badań socjologicznych. Niewątpliwie zbliżanie się analizy dyskursu do socjologii częściej ma miejsce przy okazji podejmowania konkretnych tematów i problemów badawczych niż prowadzenia rozważań czysto teoretycznych. Co prawda, stosowane w analizie tekstów techniki lingwistyczne niosą ze sobą własne paradygmatyczne założenia, nie musi to być jednak przeszkodą w integracji AD z innymi nurtami socjologii, bo są one możliwe do eksplikacji i uzgodnienia z założeniami socjologicznych perspektyw teoretycznych na bazie głębszych założeń epistemologicznych i ontologicznych wspólnych dla nauk społecznych. Zresztą analiza dyskursu poddaje te założenia krytycznej analizie i asymilacji (por. np. artykuły Zaryckiego i Stachowiaka w tym tomie).

Refleksja krytyczna w SAD

Nurt krytyczny analizy dyskursu jest szczególnie silnie reprezentowany w niniejszym tomie ze względu na jego tematyczne ukierunkowanie na relacje władzy. Nie jest to przypadek, bowiem nurt krytyczny ma szczególny status w obrębie SAD. Znany jako krytyczna analiza dyskursu, czyli KAD (ang. *Critical Discourse Analysis CDA*) rozwijany jest wspólnie przez pragmatycznie zorientowanych lingwistów oraz przedstawicieli innych niż socjologia nauk społecznych (między innymi antropologów, pedagogów, psychologów społecznych). W Polsce lingwistyczną KAD reprezentują między innymi Anna Duszak, która wraz z Normanem Fairclough wydała w 2008 książkę prezentującą dorobek tego nurtu, oraz Tomasz Piekot (2006) i Marcin Poprawa (2009). Krytyczna analiza dyskursu jest z zasady socjologicznie ukierunkowana, bo koncentruje się na relacjach między tekstami a politycznym wymiarem kontekstu społecznego, ukazując uwikłanie władzy, ideologii, nierówności społecznych i uprzedzeń w dyskurs. Zakłada się tu, że ukazywanie powiązań władzy,

wiedzy i dyskursu zwiększa refleksywność społeczną i może otwierać nowe, twórcze i sprawiedliwsze rozwiązania instytucjonalne.

SAD nie zawsze ma charakter refleksji krytycznej typowej dla KAD, czyli wiążącej się z lewicowym ideałem sprawiedliwego społeczeństwa oraz liberalnym, egalitarnym i radykalnie inkluzywnym modelem porządku społecznego (por. Defflem 2004). Porządek społeczny w SAD może być również konceptualizowany na sposób pozytywistyczny, bez otwartego wartościowania, a także w odwołaniu do ideałów społeczeństwa sprawiedliwego, które nie powstały jako program polityczny, lecz są wypracowywane w ramach socjologii.

W prezentowanym tomie przykładem obiektywizującego stanowiska w ramach SAD jest analiza Błażeja Skrzyplca odwołująca się do systemowej koncepcji Niklasa Luhmanna. Niekiedy koncepcja ta jest uznawana krytycznie za koncepcję wspierającą myśl neokonserwatywną, ale jej autor odcina się od bezpośrednich politycznych inspiracji. Opierając się na swojej koncepcji systemów społecznych Luhmann uznaje bezcelowość, a nawet szkodliwość interwencji podejmowanej z systemu nauki w system polityczny czy gospodarczy. Prowadzone przez niego analizy procesów komunikacyjnych nie mają więc charakteru diagnostycznego czy korekcyjnego, choć ich obiektywność została zrelatywizowana do systemu nauki jako jednego z wielu systemów społecznych.

Artykuł Ewy Bobrowskiej odwołuje się z kolei do neofunkcjonalnej socjologicznej koncepcji Jeffrey'a Alexandra, która bazuje na modelu dobrego społeczeństwa postrzeganego w wersji zbliżonej do komunitaryzmu, odnoszącego się do realnie istniejących, historycznie ukształtowanych zbiorowości politycznych. Alexander (2006) ma jednak aspiracje do utrzymania autonomii metody socjologicznej. Socjolog przyjmujący jego postulaty najpierw stara się w obrębie własnej dyscypliny odkryć założenia sprawiedliwego społeczeństwa, które wylaniają się z empirycznie obserwowalnej rzeczywistości jako element praktyk społecznych, a potem dopiero podejmuje krytykę społeczną w odniesieniu do odkrytego w ten sposób ideału. Alexander widzi więc możliwość, a nawet powinność tworzenia zaangażowanej socjologii, uznaje jednak wartość podkreślenia autonomii kultury nie tylko w sensie analitycznym, ale też dosłownym, konkretnym. Autor ten postrzega ideały kulturowe jako odrywające się w procesach historycznych od interesów społecznych zbiorowości i ich segmentów, i w badaniu ich umieszcza zadania socjologii, jednocześnie zaangażowanej i racjonalistycznej, empirycznie ugruntowanej. Bezstronność socjologa nie oznacza u Alexandra powstrzymywania się od wartościowania, lecz zakłada możliwość zdystansowania się od pozycji ideologicznych i naukowego poszukiwania warunków realizacji ideału sprawiedliwego społeczeństwa czy przynajmniej wyodrębnionych „sfer sprawiedliwości” (por. Walzer 2007). Są one zdaniem autora możliwe do skonstruowania w warunkach demokracji, w społeczeństwach o rozwiniętej sferze obywatelskiej (por. także Habermas 2007).

Krytyczny charakter SAD nie jest więc ograniczony do jednego ideału sprawiedliwości, lecz opiera się na współwystępowaniu różnych stanowisk związanych z konkurencyjnymi opcjami ontologicznymi, epistemologicznymi, etyczno-politycznymi i wzajemnej krytycznej ewaluacji zarówno wyników i procesów analiz,

ale także założeń. Takie widzenie AD zbliża się do programu pluralistycznej socjologii publicznej w rozumieniu Michaela Burawoya (2005). Rola badaczy nie zawsze przybiera charakter *stricte* polityczny, i nie zawsze są oni zaangażowani po stronie jasno określonych wartości i pożądanego kształtu społeczeństwa. Przede wszystkim socjologowie są tutaj publicznie aktywnymi intelektualistami, którzy analizują społeczne warunki i konsekwencje różnych wyborów ideologicznych, a także możliwości ich uniwersalizacji. Realizacja takiego założenia wymaga pewnego zdystansowania się wobec Foucaultowskiego założenia o nieuniknionym przenikaniu się dyskursu i władzy, które jest powszechnie przyjęte w KAD (Duszak i Fairclough 2008). Jeśli jednak celem rozwijania refleksji krytycznej jest emancypacja, to nie można zakładać, że symboliczny wymiar dyskursu jest całkowicie zdominowany przez wymiar władzy, lecz raczej badać, jaki jest stopień związania wiedzy i władzy w określonych warunkach, i jakie są ewentualne społeczne możliwości rozluźnienia tego związku i wzmocnienia autonomii pola nauki.

Najważniejsze kontrowersje teoretyczne

Podstawowe różnice w celach stawianych analizie dyskursu sięgają założeń filozoficznych (por. Czyżewski 2005: 54). Neokantowskie odróżnienie porządku faktów (dyskursu) od porządku norm umożliwia pokładanie nadziei w prowadzeniu krytycznego i reformatorskiego dyskursu socjologicznego, który dzięki refleksywności może po części uwolnić się od świata społecznych nacisków. Przykładem takiej nadziei jest koncepcja działania komunikacyjnego Jürgena Habermasa (1999, 2002). Stanowisko opierające się na filozofii Davida Hume'a jest mniej optymistyczne. Tutaj, tak jak u Michela Foucault, nie da się ani nie powinno się próbować oddzielać porządku faktów od porządku norm, bo mają one zawsze charakter społeczny. Dyskurs socjologiczny pozostaje wewnątrz procesu, który bada i nie różni się w sposób istotny od innych dyskursów (por. Stachowiak w tym tomie).

Istotną kontrowersją teoretyczną występującą w polu socjologicznej analizy dyskursu, a w szczególności w socjologicznej KAD, która widoczna jest również w tekstach zamieszczonych w prezentowanej publikacji, są dwa główne sposoby postrzegania kontekstu dyskursu: z jednej strony jako obiektywnie istniejącego układu relacji społecznych (rozumianego np. jako pole społeczne czy formacje dyskursywne), a z drugiej strony jako subiektywnego oglądu sytuacji społecznej, w której funkcjonuje tekst. Ta opozycja wiąże się z inaczej rozłożonymi akcentami w ujmowaniu świata społecznego, które kładzie się z jednej strony na strukturalne wymiary tego świata, a drugiej na podmiotową sprawczość społecznych aktorów lub samego języka (Lakoff i Johnson 1988; Lakoff 2011). W efekcie po obu stronach tej opozycji inaczej zarysowują się możliwości analizy dyskursu, inaczej definiowany jest kontekst dyskursu, wyróżnia się w nim inne elementy składowe oraz określa inaczej jego zasięg i skalę, co ma dla rezultatów prowadzonych analiz znaczenie podstawowe.

Wśród podejść akcentujących strukturalne ograniczenia życia społecznego i samej AD wyróżnia się często stosowana w SAD koncepcja Pierre'a Bourdieu. Kontekst uporządkowany jest tu przez relacje władzy, które zakorzenione są w obiektywnie

istniejącej strukturze kapitałów wyznaczającej działania aktorów społecznych. Do omówienia tej koncepcji wrócimy poniżej. Najbardziej znanym przedstawicielem drugiej, kognitywnej czy interakcyjnej orientacji w polu analizy dyskursu jest Teun van Dijk (2006), który podkreśla sprawczość aktorów społecznych. Przedstawia on relacje władzy jako plastyczny konstrukt dyskursywny, będący efektem użycia przez aktorów społecznych ideologicznych ram poznawczych lub/i symbolicznych, znajdujących się w zasobach wspólnej wiedzy. Koncepcja ta nawiązuje do znanych socjologicznych idei Ervinga Goffmana czy Tamotsu Shibutaniego. Aktorzy społeczni mogą mniej lub bardziej swobodnie korzystać z ustrukturyzowanego w różnym stopniu repertuaru zasobów symbolicznych, akumulowanych w różnorodnych tekstach kulturowych i odpowiadających im zasobach świadomościowych. To podejście wywodzące się z tradycji fenomenologicznej i obecne w różnych wersjach teorii działania społecznego, takich jak interakcjonizm symboliczny, etnometodologia i analiza konwersacyjna, podkreśla performatywność języka i innych form semiozy oraz lokuje źródło znaczenia i działania nie tyle w zobiektywizowanych regułach, ile w zdolnościach aktorów społecznych do użycia symbolicznych zasobów. Ma ono wyraźny charakter redukcyjny, bo ogranicza rzeczywistość społeczną do intersubiektywnie podzielanych definicji sytuacji i ewentualnie symbolicznych zasobów służących do ich konstruowania, często z pominięciem działania władzy w tym zakresie, co jest obiektem zarzutów wysuwanych ze strony krytycznie zorientowanej AD.

Te formy analizy dyskursu, które przyjmują „miękkie”, konstruktywistyczne rozumienie kontekstu, odwołujące się do teorii działania społecznego i fenomenologicznych założeń, mają charakter projektów praktycznych (Chiliouraki 2008: 5), które zmierzają do rekonstrukcji lokalnych procesów tworzenia wspólnego świata społecznych aktorów w sferze ich intersubiektywności. W konsekwencji, metodologia AD obejmuje różne formy analiz konwersacji i opiera się na swoistych, empirycznie ugruntowanych kategoriach analizy, takich jak na przykład *sekwencyjna organizacja rozmowy*, *turn taking*, *pary wypowiedzi przyległych* (Sacks 1995, Rancew-Sikora 2007) oraz do pragmatycznego pojęcia *indeksykalności* Charlesa Sandersa Peirce'a i poststrukturalistycznej *intertekstualności* Julii Kristevej (repertuar używanych kategorii omawia: Thompson 1984: 98–118), a także do czysto socjologicznych kategorii takich jak: *tożsamość indywidualna i zbiorowa*, *definicja sytuacji*, *interakcja symboliczna* (Blumer 2007).

Między opcjami konstruktywistycznymi, które najlepiej sprawdzają się w skali mikro i opcjami kładącymi nacisk na wymiary makrostrukturalne, możliwy jest względnie zgodny, uzupełniający się podział pracy (por. Mehan 1991), choć w praktyce badawczej rzadko odnajdujemy takie przykłady. Empiryczne uzupełnianie się jest szczególnie ważne w sytuacji, kiedy brakuje jednolitej koncepcji łączącej charakter procesualny interakcji z wymiarem makrostrukturalnym. Trzeba pamiętać jednak, że czasem wyjaśnienia mikrostrukturalne i makrostrukturalne mogą stanowić dla siebie konkurencję. Emanuel Schegloff (1991) i Thomas Wilson (1991) na przykład pokazują, jak w konkretnych przypadkach wyjaśnianie działań przez odwoływanie się do struktury społecznej może zmniejszać potencjał rozwojowy analizy konwersacyjnej, bo za szybko i zbyt łatwo odnosi nas ono do poglądów

zakorzenionych w świadomości potocznej, odwracając uwagę od szczegółowej analizy interakcji.

Tomasz Zarycki polemizując z interakcjonistycznym i psychologicznym podejściem do analizy dyskursu pokazuje natomiast, że odwoływanie się do relacji władzy w AD wcale nie musi nosić znamion oczywistości, a, przeciwnie, pomijanie wymiaru władzy w analizie dyskursu może być ważnym merytorycznym błędem w zakreślaniu kontekstu procesów dyskursywnych. Postulat zastosowania obiektywistycznej i strukturalistycznej koncepcji kontekstu jako pola społecznego można uznać za projekt praktyczny, który najlepiej rozwiązuje problem niejasności i wieloznaczności kontekstu. Zarycki (2007) ukazuje, że celem takiego przedsięwzięcia jest „próba połączenia studiów kontekstu dokonywanych w ramach lingwistyki z tymi realizowanymi w ramach socjologii” (tamże, abstrakt). Jest to więc próba rekontekstualizacji koncepcji kontekstu z lingwistycznie zorientowanej analizy dyskursu w obszar socjologii. Polega ona na tym, że wymiary kontekstu, w którym realizuje się dyskurs rozumiany jako działanie społeczne, opisywane są jako pola społeczne wyznaczone przez dominujące układy kapitałów. Ujęcie to ma tę podstawową zaletę, że umożliwia systematyczne wyróżnianie i definiowanie wymiarów kontekstu jako wymiarów specyficznego procesu konwersji kapitałów oraz hierarchizowanie ich pod względem ważności, zarówno subiektywnie uznawanej przez aktora, jak i zgeneralizowanej w systemie społecznym (Zarycki 2007: 537). Powszechnie stosowane w analizie dyskursu zestawienia wymiarów kontekstu utworzone są bowiem arbitralnie, bez wyraźnego kryterium, co grozi zdaniem Zaryckiego tym, że mogą zostać bezpodstawnie zreifikowane i znaturalizowane. Autor dokonuje więc socjologicznego ugruntowania ustalonej praktyki badawczej i proponuje badaczom eleganckie teoretyczne narzędzie służące do adekwatnej analizy kontekstu społecznego. O jego wyższości ma świadczyć nie tyle nieredukcyjne odzwierciedlenie natury działania społecznego, ile analityczna skuteczność. Podobnych narzędzi mogą dostarczyć także inne koncepcje odwołujące się do kompleksowych (ujmujących subiektywny i obiektywny wymiar kontekstu) socjologicznych ujęć działania społecznego, jak np. koncepcja Michaiła Bachtina (1981) lub Bruce’a Edmonsa (1999).

Postulat Zaryckiego należy więc, zgodnie z ideami Bourdieu, postrzegać nie tyle jako stanowisko skrajnie obiektywistyczne, negujące całkowicie użyteczność konceptualizacji kontekstu jako wspólnej wiedzy uczestników dyskursywnych interakcji, ile jako postulat systematycznego połączenia tego wymiaru kontekstu z wymiarem strukturalnym. Podobną tendencję wyjścia poza dylemat subiektywizm–obiektywizm widać w artykułach innych Autorów prezentujących swoje podejścia w niniejszym tomie, np. Skrzypulca, Bobrowskiej i Lecha M. Nijakowskiego. Jest to jeden z przejawów konsolidowania się socjologicznie zorientowanej analizy dyskursu jako złożonego przedsięwzięcia badawczego, w którym wywodzące się z różnych dyscyplin formy analizy dyskursu są reinterpretowane i ugruntowywane w obszarze socjologii w jej różnorodnych teoretycznych perspektywach.

W prezentowanym zbiorze artykuły zostały ułożone według kolejności od propozycji bardziej teoretycznych, do tych, które łączą refleksję teoretyczną z przedsta-

wieniem własnych badań. Na początku Joanna Bielecka-Prus ukazuje, jak krytyczna analiza dyskursu, interakcjonizm symboliczny, analiza konwersacyjna i etnografia mówienia definiują kontekst badanych wypowiedzi, podkreślając szczególnie bogactwo kontekstu uwzględniane w etnografii mówienia i postulując łączenie w badaniach mikro i makroanaliz kontekstu. Następnie Bobrowska przedstawia propozycję kryteriów służących do analizy dyskursu w sferze publicznej i oceny ich demokratycznego statusu, opartą na teorii Alexandra. Konkurencyjną opcję wobec dwóch pierwszych tekstów prezentuje Zarycki, który polityczny kontekst KAD uważa za jedyny klarowny sposób wyjaśniania dyskursu i opowiada się przeciwko rozmywaniu istotnych socjologicznych wymiarów strukturalnych kontekstu w świadomościowych i interakcyjnych okolicznościach sytuacji. Barbara Jabłońska kontynuując zainteresowanie teorią Bourdieu w analizie dyskursu ukazuje ją w relacji do ujęcia władzy–wiedzy Foucault. Jerzy Stachowiak także odnosi się porównawczo do konkurencyjnych koncepcji władzy–wiedzy, przedstawiając je tym razem w kontekście bezpośredniej dyskusji Foucault z Noamem Chomskym.

W drugiej części tomu na przykładzie analiz empirycznych zobaczymy, jak badacze stosują różne metody badania relacji między światem społecznym a dyskursami. Paweł Tomanek podjął bardzo ważny w świecie nowoczesnym temat dyskursów eksperckich, krytycznie odnosząc się do koncepcji dyscyplinowania Foucault i ukazując możliwe emancypacyjne funkcje takich dyskursów. Dyskursywne działania podejmowane w polu polityki zostały przeanalizowane kolejno przez Macieja Witkowskiego, Skrzypulca, Nijakowskiego i Natalię Krzyżanowską. Pierwszy z grona tych Autorów posłużył się koncepcją hegemonii dyskursywnej Ernesta Laclau i Chantal Mouffé, aby pokazać na przykładzie debaty prasowej toczącej się bezpośrednio po tragedii smoleńskiej, jak w dyskursie odnaleźć można oznaki społecznej zmiany. Skrzypulec podejmuje kolejny, niezwykle ważny społecznie temat, pokazując, jak w dyskursie publicznym konstytuuje się prawo. Autor krytycznie analizuje polityczną dyskusję o szkodliwości i legalności środków psychoaktywnych z perspektywy koncepcji systemów komunikacyjnych Luhmanna. Nijakowski jest Autorem artykułu, który na podstawie przykładów historycznych pokazuje, jak dyskursy ideologiczne biorą udział w zrealizowaniu się najgorszych z możliwych, przerażających scenariuszy ludobójstwa. Autorka kolejnego tekstu, Krzyżanowska, także zainteresowała się tym, jak utrzymuje się i tworzy za pomocą dyskursu niesprawiedliwa rzeczywistość społeczna. Tym razem chodzi o wyjaśnienie, w jaki sposób publicznie wyrażana w Polsce niechęć do idei parytetu wiąże się z niepełnym rozumieniem idei demokracji oraz niejednoznacznym definiowaniem znaczenia płci w życiu politycznym.

Autorzy ostatnich tekstów zamieszczonych w prezentowanym zbiorze: Paweł Ciołekiewicz i Kamilla Biskupska wzięli na warsztat rzemiosło dziennikarskie. W odniesieniu do dyskusji o obiektywizmie dziennikarstwa Ciołekiewicz starał się połączyć teorię pól Bourdieu z metodologią analizy konwersacyjnej. Artykuł Biskupskiej jest przykładem wizualnych badań materiałów prasowych, w którym Autorka wykorzystwała model Gilian Rose do pokazania, jak „Gazeta Wyborcza” przedstawiała kolejne pielgrzymki Jana Pawła II do Polski.

Istotnym impulsem do powstania większości prezentowanych tu artykułów były prace grupy roboczej „Kontekst społeczny i władza w analizie dyskursu” w ramach XIV Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w Krakowie w 2010 roku. Większość Autorów tekstów związana jest z instytucjonalizującym się obecnie konsorcjum naukowym *Analiza Dyskursu* (zob. www.wad.uni.lodz.pl/).

Literatura

- Alexander, Jeffrey. 2006. *The Civil Sphere*. New York: Oxford University Press.
- Michał, Bachtin. 1986. *Estetyka twórczości słownej*. Tłum. D. Ulicka. Warszawa: PIW.
- Blumer, Herbert. 2007. *Interakcjonizm symboliczny: perspektywa i metoda*. Tłum. G. Woroniecka. Kraków: Nomos.
- Bourdieu, Pierre i Loïc Wacquant. 2001. *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Tłum. A. Sasz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Burawoy, Michael. 2005. *For Public Sociology*. „American Sociological Review” 70, 1: 4–28.
- Chiapello, Eve i Norman Fairclough. 2008. *Nowa ideologia zarządzania. Podejście transdyscyplinarne krytycznej analizy dyskursu i nowej socjologii kapitalizmu*. Tłum. K. Stefaniak. W: A. Duszak i N. Fairclough (red.). *Krytyczna analiza dyskursu*. Kraków: Universitas, s. 373–404.
- Chiouliaraki, Lilie. 2008. *Discourse Analysis*. W: T. Bennett i J. Frow (red.). *The SAGE Handbook of Cultural Analysis*. London: Sage, s. 674–698.
- Czyżewski, Marek. 2005. *Dyskurs*. W: *Encyklopedia socjologii. Suplement*. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 50–58.
- Czyżewski, Marek, Kinga Dunin i Andrzej Piotrowski (red.). 1991. *Cudze problemy. O ważności tego co nieważne*. Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych.
- Czyżewski, Marek, Sergiusz Kowalski i Andrzej Piotrowski (red.). 1997. *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*. Kraków: Aureus.
- Deflem, Mathieu. 2004. *Letter to the Editor. The Proper Role of Sociology in the World at Large*. „The Chronicle Review” October 1: B17 (<http://www.cas.sc.edu/socy/faculty/deflem/zchronic2004.pdf>).
- Duszak, Anna. 1998. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: WN PWN.
- Duszak, Anna i Norman Fairclough (red.). 2008. *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków: Universitas.
- Edmonds, Bruce. 1999. *The Pragmatic Roots of Context*. W: P. Bouquet i in. (red.). *Modelling and Using Context*. Berlin: Springer, s. 119–132.
- Habermas, Jürgen. 1999. *Teoria działania komunikacyjnego*. T. 1. Tłum. A. Kaniowski. Warszawa: WN PWN.
- Habermas, Jürgen. 2002. *Teoria działania komunikacyjnego*. T. 2. Tłum. A. Kaniowski. Warszawa: WN PWN.
- Habermas, Jürgen. 2007. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Tłum. M. Czyżewski. Warszawa: WN PWN.
- Horolets, Anna. 2006a. *Obrazy Europy w polskim dyskursie publicznym*. Kraków: Universitas.
- Horolets, Anna (red.). 2006b. *Europa w polskich dyskursach*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Horolets, Anna (red.). 2008. *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Jabłońska, Barbara. 2009. *O polskim dyskursie politycznym na tematy europejskie. Debata niecejsko-konstytucyjna w prasie codziennej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Lakoff, George. 2011. *Nie myśl o sloniu! Jak język kształtuje politykę*. Tłum. E. Nita i J. Wasilewski. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Lakoff, George i Mark Johnson. 1988. *Metafory w naszym życiu*. Tłum. T. Krzeszowski. Warszawa: PIW.
- Mehan, Hugh. 1991. *The School's Work of Sorting Students*. W: D. Boden i D. H. Zimmerman (red.). *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press, s. 71–92.
- Nijakowski, Lech M. 2006a. *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa: Scholar.
- Nijakowski, Lech M. 2006b. *Hermeneutyka i teoria dyskursu*. W: A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki i M. Ziółkowski (red.). *Współczesne teorie socjologiczne*. Tom II. Warszawa: Scholar, s. 995–1000.
- Piekot, Tomasz. 2006. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków: Universitas.
- Poprawa, Marcin. 2009. *Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego*. Kraków: Universitas.
- Rancew-Sikora, Dorota. 2007. *Analiza konwersacyjna jako metoda badania rozmów codziennych*. Warszawa: Trio.
- Rancew-Sikora, Dorota. 2009. *Sens polowania. Współczesne znaczenia tradycyjnych praktyk na przykładzie analizy dyskursu łowieckiego*. Warszawa: Scholar.
- Rapley, Tim. 2010. *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*. Tłum. A. Gąsior-Niemiec. Warszawa: WN PWN.
- Ruiz, Ruiz Jorge. 2009. *Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic*. „Forum. Qualitative Social Research” 10, 2 (www.qualitative-research.net/).
- Sacks, Harvey. 1995. *Lectures on Conversation*. Gail Jefferson (red.). Oxford: Blackwell.
- Schegloff, Emanuel. 1991. *Reflections on Talk and Social Structure*. W: D. Boden i D. H. Zimmerman (red.). *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press, s. 44–70.
- Thompson, John B. 1984. *Studies in the Theory of Ideology*. Berkeley: University of California Press.
- Trutkowski, Cezary. 2000. *Spoleczne reprezentacje polityki*. Warszawa: Scholar.
- van Dijk, Teun. 2006. *Discourse, Context and Cognition*. „Discourse Studies” 1: 159–177.
- Walzer, Michael. 2007. *Sfery sprawiedliwości. Obrona pluralizmu i równości*. Tłum. M. Szczubiałka. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wilson, Thomas. 1991. *Social Structure and the Sequential Organization of Interaction*. W: D. Boden i D. H. Zimmerman (red.). *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press, s. 22–43.
- Wodak, Ruth. 2008. *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego*. Tłum. J. Wawrzyniak i A. Wójcicki. W: A. Duszak i N. Fairclough (red.). *Krytyczna analiza dyskursu*. Kraków: Universitas, s. 185–214.
- Wodak, Ruth. 2011. *Wstęp: Badania nad dyskursem – ważne pojęcia i terminy*. W: R. Wodak i M. Krzyżanowski (red.). *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf, s. 11–48.
- Wodak, Ruth i Michał Krzyżanowski. 2011. *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. Tłum. D. Przepiórkowska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Wodak, Ruth i Michael Meyer. 2009. *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology*. W: R. Wodak i M. Meyer (red.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Zarycki, Tomasz. 2007. *Fields as Dimensions of Context: An Application of Bourdieu's Sociological Theory to Modelling of Context*. W: B. Kokinov, D. C. Richardson i T. R. Roth-Berghofer (red.). *Modelling and Using Context*. Berlin: Springer, s. 531–544.

-
- Zarycki, Tomasz. 2008. *Wybrane kategorie analizy dyskursu w badaniu tożsamości peryferyjnej*. W: A. Horolets (red.). 2008. *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 253–266.
- Zarycki, Tomasz. 2009. *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*. Warszawa: Scholar.